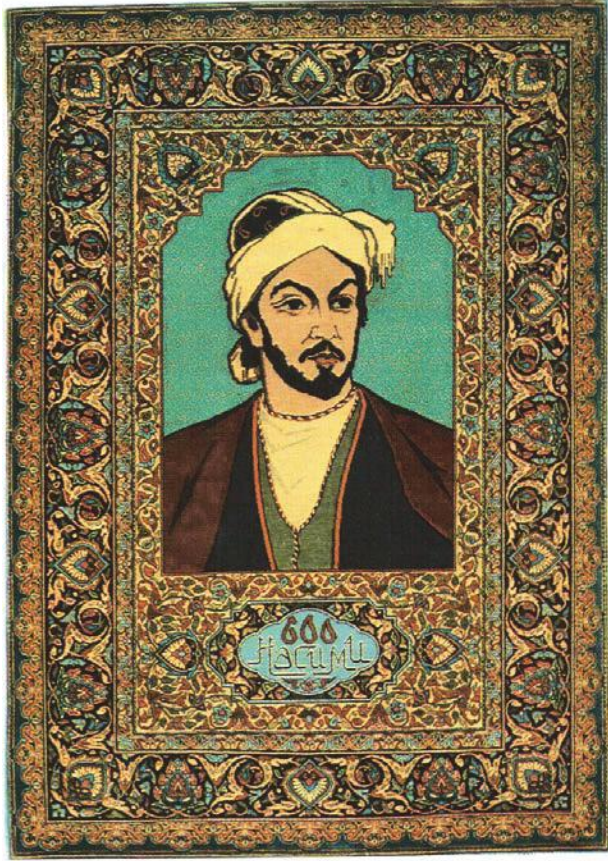

“Nəsimi Azərbaycan dilində yaranmış poeziyanın atasıdır”

Bulud Qaraçorlu Səhəndin Nəimi və Nəsimi barədə fikirləri

Ötən əsrin 60-cı illərinin ikinci yarısında dünya şöhrətli Azərbaycan şərqşünası, professor Rüstəm Əliyevin İrana davamlı və uzunmüddətli elmi eza-miyyətləri olur, bu səfərlər zamanı o, bir tərəfdən, ixtisasına uyğun surətdə, peşəkar mətnşünas qis-mində Firdovsi, Sədi, Xəyyam kimi klassiklərin əsərlərinin elmi-tənqidi mətnini hazırlayaraq Teh-randa nəşr etdirir, digər tərəfdən də, Şəhriyar, Səhənd, Cavad Heyət kimi Cənubi Azərbaycan ziyalıları ətrafına toplayaraq, milli məfkurənin yayılmasına və güclənməsinə, Arazın iki tayı ara-sında mədəni körpünün qurulmasına xidmət edirdi. Mərhum doktor Cavad Heyət bildirirdi ki, onun Səhəndlə tanışlığının, eləcə də Şəhriyarın Səhənd vasitəsilə Təbrizdən Tehrana gətirilərək, ana di-lində yazmağa təşviq edilməsinin təşəbbüskarı məhz Rüstəm Əliyev olmuşdur. Böyük alimin İran-da bir neçə il davam edən fəaliyyətinin qeyd edilən iki istiqamətinin kəsişmə nöqtəsi isə 650 illiyini qeyd etdiyimiz İmadəddin Nəsiminin fars divanının nəşri oldu. Rüstəm Əliyev İranın Məclis kitabxana-sında saxlanan əlyazma nüsxəsi əsasında İranda ilk

dəfə olaraq, Fəzlullah Nəimi və İmadəddin Nəsimi-nin fars divanlarını bir kitab halında çapa hazırladı və həmin kitab 19 -cü ildə “Dünya” nəşriyya-tında işıq üzü gördü (təqribən eyni vaxtda professor Həmid Məmmədzadə başqa bir əlyazma əsasında Nəsiminin fars divanını Bakıda çap etdirmişdi). Sonralar Nəsiminin fars divanı İranda başqa tərtib-çilər tərəfindən nəşr olunsada, şairin farsdilli oxu-culara tanınması istiqamətində birincilik Rüstəm Əliyevə məxsusdur. Nəimiyə gəldikdə isə, Rüstəm Əliyevin nəşri hələlik onun şeirlərinin yeganə mətbu nümunəsi olaraq qalır, baxmayaraq ki, sonralar Fəzlullahın fars divanının digər, daha kamil əlyazma nüsxələri aşkar edilmişdir.

Sözügedən nəşrin digər bir özəlliyi onun müqə-diməsi ilə bağlıdır. Kifayət qədər geniş həcmli bu dolğun müqəddiməni “S.Cuya” imzası ilə XX əsr Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nüma-yəndəsi, böyük şairimiz Bulud Qaraçorlu Səhənd (192 -1979) yazmışdır. Qətiyyətlə demək olar ki, üstündən 45 il keçməsinə baxmayaraq, bu müqə-dimə öz elmi və ədəbi əhəmiyyətini qorumaqdadır. Səhəndin hürufilik və onun banisi Nəiminin dünya-görüşü barədə qənaətləri, Nəsiminin poeziyası və onun ədəbiyyat tariximizdəki yeri haqqında düşün-cələri bu gün də öz aktuallığını saxlayır. Müəllif hədsiz təvazökarlıqla özünü bəhs etdiyi məsələlərdə səlahiyyətli bilməsə də, onun mövzuya yetərincə hakim olması və son dərəcə müasir yanaşma sərgi-ləməsi diqqəti çəkir. Bütün bunları nəzərə alaraq, həmin müqəddiməni olduğu kimi (izahlarla birlik-də) fars dilindən Azərbaycan dilinə tərcümə edib oxuculara təqdim etməyi lazım bildim. Düşünürəm ki, ciddi elmi bazaya malik bu yazı təkcə Nəsimi poeziyasını sevən və onu daha yaxşı tanımağa can atan oxucular üçün deyil, şairin fəlsəfi-ictimai dün-yagörüşünü və bədii yaradıcılığını öyrənən tədqiqatçılar üçün də faydalı olacaqdır. Üstəlik, müqə-dimənin ana dilimizdə nəşri müəyyən baxımdan Nə-siminin davamçısı olan Səhəndi bir daha yad etmək və bu il 90 yaşı tamam olan Rüstəm Əliyevin ruhunu şad etmək baxımından da yerinə düşür.

Məsiəğa Məhəmmədi,

AMEA Şərqşünaslıq İnstitutunun
İran filologiyası şöbəsinin müdiri, filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

Sovet İttifaqının məşhur şərqşünas alimi professor Rüstəm Əliyevin səyi ilə ədəbiyyatsevərlərə təqdim olunan bu kitab farsdilli ədəbiyyatın parlaq və dərin mənalı nümunələrindən biri, Azərbaycanın iki böyük şair və mütəfəkkirinin yüksək düşüncələrinin məhsuludur. Kitab Fəzlullah Nəimi Təbrizinin və Seyid İmadəddin Əli Nəsimi Şirvaninin farsca şeirlərini ehtiva edir ki, bunlardan birincisi Şərqdə hürufilik hərəkatının banisi, ikincisi isə yüksək məqamlı şair, öz ustadı Nəiminin bilavasitə şagirdlərindən, həmin hərəkatın ən səmimi təbliğatçı və müdafiəçilərindən biridir.

Təəssüf ki, irfani düşüncənin ölkəmizdə geniş yayılmasına, mədəniyyət və ədəbiyyatımıza şəksiz təsirinə baxmayaraq, anlaşılması o qədər də çətin olmayan səbəblərdən bu iki məşhur şair və arif, onların yüksək və mütərəqqi fikirləri, nə qədər kədərli də olsa, İranın farsdilli camiəsinə tanınmış olmamış, yalnız məhdud sayda tədqiqatçılar onların varlığından məlumathı olmuşdur.

Hazırkı kitabın nəşri Şərqin bu iki mütəfəkkirini, eləcə də tarixi hürufilik hərəkatını tanımaq və tanıtdırmaq baxımından çox münasib bir fürsətdir, lakin təəssüf ki, mövzunun son dərəcə genişliyi və kitabın həcmi məhdudluğu ucbatından başqa bir vaxta saxlandı. Bu müxtəsər müqəddimədə kitab müəlliflərinin tərcümeyi-halı və əsas düşüncələri barədə ümumi məlumatlar verməklə kifayətlənirik.

Mövlana Fəzlullah Nəimi 1340-cı ildə Təbrizdə anadan olmuşdur. Bu filosof-şair 46 yaşına qədər ömrünü Şərqin müxtəlif ölkələri və şəhərlərinə səyahətlərdə keçirmiş, dolanışığını papaq tikməklə təmin etmiş və öz fikirlərini yaymaqla məşğul olmuşdur. Həmin müddətin böyük bir hissəsini o, Astrabadda keçirmiş və əsərlərinin bir qismini adi insanların anlama bilməsi üçün o diyarın yerli dilində yazmışdır. Bununla əlaqədar olaraq, bəzi təzkiyələrdə o, "Astrabadi" kimi təqdim edilir.

Nəimi ömrünün son illərini Şirvanda və Bakıda keçirmiş, nəhayət, feodalizm əleyhinə mübarizəsi və Teymur istilasına üzündən tutularaq Naxçıvan yaxınlığındakı qədim Alınca qalasında həbsə atılmışdır. Sonradan o, Teymurun oğlu Miranşahın əmri ilə 1394-cü ildə edam edilmiş, cəsədini atın quyruğuna bağlayaraq küçə və bazarlarda sürmüşlər.

Nəimindən onun hürufi düşüncə və baxışlarını əks etdirən "Növmnamə", "Cavidannamə" və "Məhəbbətnamə" adlı üç kitab və xeyli sayda şeirlər yadigar qalmışdır. Onun qələmindən çıxmış son sənəd Əlincə zindanında yazdığı və gizli şəkildə

Bakıya (o zaman hürufilərin qeyri-legal təşkilatının mərkəzi idi) göndərdiyi vəsiyyətnaməsidir.

İndiyə qədər hürufilik hərəkatı barədə aparılmış nisbətən ətraflı tədqiqat "İranda fəlsəfi fikrin təkamülü" adlı kitabda çap olunmuşdur. Həmin kitabın müəllifi hürufiliyin köklərini qədim pralogik və ya mimestik (1), mansərik (2), elmi-hüruf (3) və kabbalistik (4) təsəvvürlərə bağlayır və bir sıra tarixi hadisə və prosesləri qeyd etdikdən sonra bu hərəkatın "hakim dairələrə qarşı mərdliklə mübarizə aparan sufi hərəkatları silsiləsindən olduğunu" bildirir, onu ideoloji məzmunu baxımından "irrasional və mövhumatçı", milli və sinfi cəhətdən isə "antifeodal və mütərəqqi hərəkat" kimi təqdim edir.

Təəssüf ki, bu kitabda hər bir milli və sair hərəkatın ayrılmaz xüsusiyyəti olan əsas və çox mühüm məsələ, yəni dünyagörüşü məsələsi dəqiq şəkildə aydınlaşdırılmamışdır. Hər bir tədqiqatçıya məlumdur ki, keçmişdəki mütəfəkkirlər, məlum səbəblərə görə, öz fikir və baxışlarını aydın və aşkar şəkildə bəyan edə bilməmiş, çox vaxt onları eyhamlar, işarələr, metaforalar, simvollar və sair formasında ifadə etmişlər. Özü də elə bir şəkildə ki, zahirən zamanın hakim ideologiyası baxımından şərh oluna bilsin. Hakim ideologiya nümayəndələrinin etirazları ilə üzləşdiyi hallarda isə elə şəkildə izahat verməyə məcbur olmuşlar ki, hamıdan çox özləri onların ağılasığan olmadığını etiraf etsinlər, bir çox hallarda da aydın elmi həqiqətləri sübut etmək üçün ironik və sofistlik, lakin hamının qəbul etdiyi dəlillərdən istifadə etməmək zorunda qalmışlar. Şeyx Mahmud Şəbüstəri "Gülşəni-raz"da deyir:

دل آمد علم را مانند یک ظرف
صدف بر علم دل صوتست یا حرف
صدف بشکن برون کن در شهوار
بیفکن پوست، مغز نغز بردار

Ürək elm (bilik) üçün bir qab kimidir,
Səs və ya hərf ürəkdəki elmin sədəfidir.
Sədəfi sındır, şahlara layiq dürrü çıxar,
Qabığı tulla, gözəl özəyi götür!

Yaxud Mövlana Cəlaləddin Rumi "Məsnəvi"də və ya "Divani-Şəms"də öz irfani baxışlarını o qədər bəyan etdikdən sonra aydın şəkildə deyir:

هر کسی از ظن خود شد یار من
از درون من نجست اسرار من

Hərə öz zənni ilə mənə yar oldu,
Amma içimdəki sirləri aramadı.

“İranda fəlsəfi fikrin təkamülü” kitabının müəllifi Şeyx Mahmud Şəbüstərinin yuxarıdakı şeirini onun hürufi düşüncəsinə meylinin sübutu kimi gətirmişdir. Əgər bu fikri qəbul etsək, razılaşmalıyıq ki, əslində Şeyxin özü də şairanə təşbehlər dili ilə zahirə uyanları səs, hərf və sair kimi işarə və istiarələri bir kənara qoyub mətləbin elmi məğzini götürməyə çağırır. Yaxud Mövlana Rumi bəyan edir ki, bu qədər söz dedikdən sonra hələ də ürəyindəki sirləri aydın şəkildə ifadə etməyi bacarmamış, yaxud istəməmişdir.

Bu sətirlərin müəllifinin fikrincə, hürufilərin hərf-lərlə, formalarla, Quran ayələri ilə oyunları kimi xurafətçi dəlilləri qətiyyənlə diqqətə layiq deyil; onların həqiqi əqidəsi kimi diqqətə və qəbul edilməyə layiq olan yeganə şey onların dünyagörüşüdür ki, əsərlərinin, xüsusən fəlsəfi şeirlərinin sətirləri arasından özünü aydın şəkildə büruzə verir; hərçənd bu halda da onlar öz baxışlarını zahirən o dövrdə yayılmış fikirlərə bənzər şəkildə bəyan etmişlər.

Mənim əsərləri ilə tanışlıq imkanına malik olduğum demək olar, bütün tədqiqatçılar hürufiliyi “panteizm” və ya vəhdəti-vücut fəlsəfəsinə əsaslanan sufi təriqətləri ilə bir cərgəyə qoymuşlar. Halbuki aşağıdakı dəlillərə görə, hürufi “panteizmi” ilə bizim dövrümüzə qədər kifayət qədər geniş şəkildə gəlib çatmış bütün sufi təriqətlərinin vəhdəti-vücut fəlsəfəsi arasında nəinki fərq, hətta prinsipial ziddiyyət vardır. Vəhdəti-vücut tərəfdarları insan ruhunu Tanrının və ya “əqli-küll”ün varlığından qopan zərrələr bilir və inanırlar ki, o, nəfsi təmizləmək, seyr və süluk, məhru-miyyətlərə dözmək (riyazət) yolu ilə öz əsas başlanğıcına qovuşa bilər; bu yolda onlar yalnız

övliya və şeyxləri (qütbləri) “vəsil” (vüsala yetmiş) sayırlar. Hürufilər isə təbiətdəki bütün varlıqları əzəli substansiya, Tanrının özü bilir, onların inkişafda, hərəkətdə və təkamüldə olduğunu düşünür. Hürufiliyin banisinin aşağıdakı şeirlərinə diqqət yetirin:

گویى خدا نباشد در نشو و در نمائی؟
عين خدای میدان این نشو و این نما را

Deyirsən, Tanrı nəşvü nümada (inkişaf və artmaqda) deyil?

Bu nəşvü nümanı Tanrının özü bil!

چرا دیده ام نقش اشیا در او
چو در ذات او نقش اشیا نبود
ز دانش چرا دم زند نفس کل
که پیش از من آن نفس دانا نبود
خدا را در اشیا طلب روز و شب
طلب کرده جز عین دانا نبود
نعیمی از آن دید روی مرا
که جز من در آن دیده بینا نبود

Nə üçün şeylərin naxışını onda görmüşəm?
Halbuki onun zatında şeylərin naxışı yox idi.
Nəfsi-küll bilikdən necə dəm vura bilər?
Axı məndən öncə o nəfs bilikli deyildi.
Tanrını gecə-gündüz şeylərdə axtar,
Axtaran bilənin eynən özüdür!
Nəimi ona görə mənim üzümü gördü ki,
Məndən başqa o gözdə görə yox idi!

İndi soruşmaq lazımdır: bu fikirlərin harası məsələn, Şeyx Əttarın, Mövlananın, Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin, yaxud Şah Nemətullahın və başqalarının vəhdəti-vücuda əsaslanan əqidəsinə uyğun gəlir?

گر اناالحق های ما را بشنود منصور مست
هم به خون ما دهد فتوی و هم دار آورد

Məst Mənsur bizim “Ənəlhəq” nidalarımızı eşitsə,

Həm bizim qanımızın axıdılmasına fitva verər, həm də dar ağacı gətirər.

Nəsimi bu beytində Mənsur Həllaca olan rəğbətində baxmayaraq, hürufilərin dediyi “ənəlhəq”lə Mənsurun və digər vəhdəti-vücut tərəfdarlarının söylədiyi “ənəlhəq” arasındakı fərqi aşkara çıxarır və göstərir ki, zahirən oxşar olan bu

iki məktəb arasında o qədər prinsipial ziddiyyət vardır ki, əgər Mənsur sağ olsaydı, ruhanilərə və müftilərə qoşulub hürufilərin qanının tökülməsinə fitva verərdi və onlar üçün dar ağacı qurardı. Təsədüfi deyildir ki, Şeyx Səfiəddin Ərdəbilinin xanəgahına rəğbət bəsləyən və Ərdəbili ələ keçirəndə ona çoxlu vəqflər bağışlayan həməən Teymurləngin oğlu Fəzlullah Nəimini vəhşicəsinə edam etdirmiş və hürufilərin kütləvi surətdə qırılmasına fərman vermişdir.

اندر دل هر ذره رخت کرده تجلی
تا انی انالله ز ذرات بر آمد

Zərrələrdən “Həqiqətən, Mən Allaham” sədası gələndən
Hər bir zərrənin qəlbində üzün təcəlla etmişdir.

از عالم جمادی ناگاه خاک راهی
از خویشتن سفر کرد، در نشو و در نما شد
دیدى نعيمی آخر کز گردش فلک چون
ناگاه خاک راهی جام جهان نما شد

Birdən yoldakı torpaq cansızlar aləmindən
Özündən çıxaraq səfər elədi və nəşvü nüma tapdı.
Nəimi, gördünmü ki, fələyin gərdisindən axırda
Yolun torpağı necə birdən dünyanı göstərən
cam oldu.

İmadəddin Nəsiminin aşağıdakı beytləri də diqqətə layiqdir:

طریق رسم دویینی رها کن، ای احول،
که یک حقیقت و ماهیت است روح و بدن

[Biri] iki görmək adətini tərək eylə, ey çəpgöz,
Çünki ruh və bədən bir həqiqət və mahiyyətdir.

ز حرف کاف و نون «کن» نه امروز آمدی بیرون
نداری اول و آخر برو فارغ ز فردا شو!

“Kon” [sözündəki] “kaf” və “nun” hərflərindən bu gün yaranmamısan,
Əvvəlin və axırın yoxdur, get, səhərdən
arxayın ol!

گویى که بغیر ما کسی هست؟
از خویشتن این حدیث متراش

Deyirsən ki, bizdən başqa kimsə var?
Özündən belə söhbət quraşdırma!

آتش رخسار آدم بود بی روی و ریا
آنکه می گفت از درخت سبز انالله با کلیم

Yaşıl ağacdən Kəlimə (Musaya) “Mən Allaham!” deyən kəs
Adəmin örtüksüz və riyasız üzünün atəşi idi.

Daha öncə misal gətirdiyimiz beytlərdə olduğu kimi, bu nümunələrdə də heç bir yerdə “mücərrəd ruh”dan və ya Haqqa qovuşmuş müəyyən insanların ruhundan söhbət açılmır və buradakı fikirlərin bəzi ariflərin təlimində mühüm yer tutan “tənasüx” və “hülul” kimi baxışlarla barışmazlığı tamamilə aşkardır. Bu beytlərdə və hürufi şairlərin divanlarında tapılması mümkün olan saysız nümunələrdə bütün şeylər və ünsürlər əzəli varlığın zərrələri, insan isə bu varlığın təkamül karvanının önündə gedən cəlvəgahı kimi təqdim olunur; belə ki, insan olmadan o “nəfsi-küll” heç vaxt bilə, danışa və görə bilməz. Bir halda ki, bütün mövcudat əzəli varlığın özü, insan da onun düşünən beyni, görən gözü və danışan dilidir, nə üçün insandan, insanın camalı və kamalından başqa bir şeyə pərəstiş olunmalıdır?!

Məgər insan özünü dərk etməklə pis xasiyyətləri özündən uzaqlaşdırıb yaradıcı işi və çalışmaları ilə öz əzəmətli səltənətini təbiət və digər varlıqlar üzərində əbədləşdirə bilməzmi?

Hürufilik məktəbi banilərinin fikrincə, bu iş mümkündür və bu yolda çalışmaq lazımdır:

اگر مردان راحت را حجاب از پیش برخیزد
هزار انی انالله گو ز هر سو بیش برخیزد
سلیمان وار سلطانی کند در عالم وحدت
گدائی کز سرمستی چو این درویش برخیزد
(نعیمی)

Əgər sənin yolunla gedən insanların önündən pərdə qalxsan,

Hər tərəfdə “Həqiqətən, mən Allaham!” söyləyənlər min [dəfə] çox olar.

Bu dərviş kimi məstlikdən ayılan hər bir gədə (dilənçi)

Vəhdət aləmində Süleyman tək sultanlıq edər.
(Nəimi)

Hürufilərin ictimai baxışları ilə müxtəlif sufi təriqətlərinin ictimai fikirləri arasındakı fərq də məhz buradan qaynaqlanır və buna görə də azad düşüncəli hürufilər səmimiyyət yolunu tutaraq:

همچو منصور انالحق زده از غایت شوق
بر سر دار بلا نعره زنان می آیم

Mənsur kimi “Ənəlhəq” deyib hədsiz şövqdən
Bəla dar ağacının başına nərə çəkərək çıxaram

- beytinin təsdiqi kimi, çəkinmədən qəflətdə olan və yuxuya dalan məst insana “Ənəlhəq” hayqırırlar, tamah və aqgözlüyü, qorxaqlıq və acizliyi, israfçılıq və xəsisliyi, yalan və nadürüstlüyü, riyakarlıq və yaltaqlığı, zalımlara təslim olmağı, ötəri və zahiri məqamları, tənbellik və müftəxorluğu insanın şəninə yaraşdırmırlar, sərbəstliyi, qənaəti, cəsarəti, mərdliyi, düzlüyü, səmimiyyəti, qardaşlığı, zalımlara qarşı mübarizəni, ideallar yolunda fədakarlığı özlərinə həyat tərzini seçib kiçikli-böyüklü, müridli-mürşidli hamısı yaradıcı iş və çalışmaq sayəsində öz zəhməti ilə dolanır, mövcud və mövhum bütələrə sitayişini rədd edərək, insana, insanın camal və kamalına pərəstiş edirlər.

Hürufilik öz dövründə insansevərlik məktəbi, ustalar, sənətkarlar və ziyalılar kimi zəhmətkeş şəhər adamlarının təlimi olmuşdur. Onlar hətta kamillik və fəzilətə yetişdikdə belə, bununla öyünmür, iş, peşə və zəhmətlə öz həyatlarını təmin edirdilər. Hürufilərin Teymur istilasına qarşı qiyamının səbəblərindən biri də bu idi ki, bu qaniçən işğalçı hər şəhərdə və diyarda həmin zəhmətkeş insanların əziyyətinin bəhrəsini yandırır dağıdır, müxtəlif ustad sənətkarları zorla vətəninə ayıraraq özünə fərsəyə bir paytaxt qurmaq üçün Səmərqəndə göndərirdi.

Hürufilərin rəhbərləri hamılıqla xalqın içərisindən çıxmışdı, xalqa arxalanırdı və onların şairləri öz şeirlərini olduqları yerin dilində yazırdılar ki, hamı tərəfindən başa düşülsün. Buna görə də hürufi hərəkəti Fəzlullahın öldürülməsi ilə aradan getmədi və qısa bir zamanda Yaxın və Orta Şərqi bütün şəhərlərini bürüdü.

Hürufi fəlsəfəsi geridə qalmış iqtisadiyyata malik mühafizəkar cəmiyyətlərin qeyri-elmi, lakin hakim düşüncələrinə qarşı duran sivil şəhər əhalisinin dünyagörüşünə əsaslanırdı; o, dərin elmi və ictimai təməllərə malik idi ki, kökləri hətta Sasani dövrünə gedib çıxır. Bu təlimin XIII-XIV əsrlərdə geniş yayılması həmin dövrdə Yaxın və Orta Şərqdə iqtisadiyyatın inkişafının, elm və mədəniyyətin çiçəklənməsinin labüd nəticəsi idi. Təəssüf ki, tarixi hücumlar və hərçmərcliklər həmin inkişafa sarsıdıcı zərbə vurdu və bu tərəqqi dalğasını Asiyadan Avropaya qovdu. Bundan sonra daha Şərq aləmində Əbu Əli Sina, Zəkəriyyə Razi, Əbu Reyhan Biruni və Ömər Xəyyam kimi alimlər yetişmədi.

Hürufilər elə bir dövrdə meydana çıxdılar ki, səlib yürüşlərindən – insanların Tanrı, din və məzhəb adına amansız şəkildə bir-birinin qanını tökdüyü vaxtlardan uzun müddət keçmirdi, bunun ardınca da Teymurun həmlələri yer üzünü insanların qırıldığı məkana çevirmişdi. Bu qaranlıq

tarixi dövrdə bir tərəfdən müsəlmanlar qeyri-islam məmləkətlərini hücum və qarətə məruz qoyur, digər tərəfdən də məzhəb itilafı və daxili üsyançılar insanları bir-birinin canına salırdı. Bütün qırğın və dağıntıların ağır yükü köməksiz xalq kütlələrinin çiyinə düşürdü. Fikir adamları bu işin çarəsini yaxşı bilirdilər, amma ayrı variant yox idi: müftilərin və ruhani adlanan zümrənin təkfir çubuğu Domokl qılıncı kimi hər bir azad düşüncəli etirazçının başı üzərindən asıldığı üçün istər-istəməz hər bir hərəkət dini qiyafə almalı idi. Belə bir şəraitdə hürufilik təlimi və ya insanpərəstlik məktəbi zülm və bəla içərisində çırpınan adamların köməyinə tələsmişdi və həmin təlimin böyük təbliğatçısı olan Nəsimi yolunu itirmiş insanları bu cür məzəmmət edirdi:

مسجد و میکه و کعبه و بتخانه یکیست
ای غلط کرده ره کوجه ما، خانه یکیست
چشم احوال ز خطا گرچه دو بیند یک را
روشن است این که دل و دلبر و جانانه یکیست

Məscid və meyxana, Kəbə və bütəxana birdir,
Ey bizim küçəmizin yolunu səhv salan kəs, ev birdir!

Qüsurlu göz səhvən biri iki görsə də,
Aydınır ki, ürək, dilbər və canan birdir!

O hətta Hafizə də (İmadəddin Nəsimi Şirazın məşhur qəzəlxanının kiçik müasiri idi) hürufi istiarələrinin dili ilə nəsihət verirdi:

ملک را می نهد خطش چو طفلان لوح در دامن
الا ای حافظ قرآن، تو این هفت بیت از بر کن

Onun xətti uşaqlar kimi mələklərin dizi üstünə lövhə qoyur,
Ey Quran Hafizi, sən bu yeddi ayəni əzbərlə!

Və dünya malını və nemətini insani dəyərlərdən üstün tutanları istehza və məsxərə hədəfinə çevirərək deyirdi:

تو خاک و سنگ را می نامی اکنون قیمتی گوهر
مگر انسان بدین حسن و صفا گوهر نمی باشد؟

Sən indi torpağı və daşı qiymətli gövhər adlandırırsan,

Məgər insan bu gözəllik və saflığı ilə gövhər deyilmi?!

Elmin və texnikanın inkişafı sayəsində dünyanın və həyatın dərkə ilə bağlı ortaya çıxan elmi nəticələr təkcə hürufilik davamçılarına məxsus ola bilməzdi, dövrün mütərəqqi fikir cərəyanı

kimi istər-istəməz bütün böyük mütəfəkkirlərin zehninə hakim kəsilərək özünə yol açdı. Belə ki, hürufi ideyalarının yayılması ilə təqribən eyni vaxtda hürufi fəlsəfəsinin əsasları ilə tam həmfikir olan cərəyanlar meydana çıxdı. Bu sıradan Məhəmməd Hacı Bəktəşin rəhbərlik etdiyi bəktəşiyyə təriqətini göstərmək olar ki, hələ də Türkiyə, Misir və Suriyada çoxsaylı tərəfdarları vardır. Ondan da mühümü Şeyx Bədrəddin Simavinin hərəkətini qeyd etmək lazımdır.

Şeyx Bədrəddinin əslində hürufiliyin başlıca məzmununu ehtiva edən fəlsəfi və ictimai düşüncələri qısa zamanda Kiçik Asiya əhalisinin geniş və müxtəlif təbəqələri arasında heyrətamiz bir sürətlə yayıldı, hətta İldırım Bayəzidin bəzi oğulları, məsələn, Musa Çələbi onun tərəfdarı oldu. Şeyxin mənəvi nüfuzu o həddə çatdı ki, Sakız adasında (5) yaşayan xristianların rəhbəri və Kiçik Asiya yəhudilərinin bir çoxu onun müridləri oldular. Şeyxin tərəfdarları bir sıra yerlərdə silahlı dəstələr yaradıb Dəliorman kimi geniş əraziləri tutmaqla onun ictimai və iqtisadi baxışları əsasında yeni cəmiyyətlər təşkil etdilər.

Şeyx Bədrəddin hərəkəti son nəticədə İldırım Bayəzidin oğlu Sultan Mehmed Çələbinin qoşunu tərəfindən darmadağın edildi; belə ki, təkcə bir döyüşdə Şeyxin əyninə kəfən geyərək Bөрklü-cə Mustafanın rəhbərliyi altında heyrətamiz fədakarlıqla vuruşan 12 min müridindən 8 mini həlak oldu. Şeyxin özü isə yaxalanaraq Sultan Mehmedin əmri ilə mühakimə olundu. Məhkəmədə “malı haram, qanı halaldır” deyən Mövlana Heydər Əcəminin fitvası əsasında ölümə məhkum olunaraq dar ağacından asıldı. Deyilənə görə, məhkəmədə Şeyxdən soruşublar ki, öz fikrincə tutduğun işlərin müqabilində hansı cəzaya layiqsən? Şeyx sual verib ki, bunu öz əqidəmə əsasən müəyyənləşdirim, ya sizin əqidənizə görə? Deyiblər ki, bizim əqidəmizə əsasən. Şeyx cavab verib ki, bu halda mənim cəzam ölümdür. Bu tarixi rəvayət Şeyx Bədrəddinin qeyri-adi cəsarət və şücaətinin bir nümunəsidir.

Bu mövzunun əhatə dairəsi son dərəcə genişdir, elmi və tarixi baxımdan olduqca diqqətəlayiq və əhəmiyyətlidir. Təəssüf ki, bu müqəddimə onun barəsində daha ətraflı söhbətə imkan vermir. Odur ki, burada həmin mövzunu bitirməyə məcbur olub divan sahibi, məşhur hürufi şairi İmadəddin Nəsimi haqqında yığcam surətdə bəhs edirəm.

Azərbaycanın ünlü şairi Seyid İmadəddin Əli Nəsimi Şirvani hürufiliyin böyük təbliğatçısı və Fəzlullah Nəimi yolunun səmimi davamçı-

larından biri olmuşdur. Hürufilik təlimi haqqında dediklərimiz əslində həm də bu dəyərli şairin düşüncələrinin və şeirlərinin məzmununun təhlilidir və biz bu aydın baxışlı insansevər sənətkarın fikir və ideya baxımından təqdiminə çox da ehtiyac görmürük, buna görə də onun şərəfli həyatı və kədərli ölümünün qısa tarixçəsini xatırlamaqla kifayətlənirik.

Nəsiminin doğum və ölüm tarixi, anadan olduğu yer və uşaqlıq illəri barədə dəqiq məlumatlar əldə yoxdur. Təzkiyəçilər bu barədə müxtəlif rəvayətlər nəql etmişlər. Onun doğulduğu yeri bəziləri Bağdadın Nəsim bölgəsi, bəziləri Təbriz, bəziləri Şiraz, bəziləri də Şirvanda yerləşən Şamaxı kimi göstərmişlər. Şair ən çox və ən sadə şeirlərini Azərbaycan türkcəsində yazdığından yəqin ki, gənclik illərini Bakı limanında keçirmişdir. Onun qardaşı Şah Xəndan Şirvanın məşhur ariflərindən olmuşdur və məqbərəsi hazırda həməm şəhərdəki (Şamaxıdakı) eyni adlı qəbiristanlıqda qalmaqdadır. Buna görə də Nəsiminin doğum yeri barədə sonuncu fikir həqiqətə daha yaxın görünür:

ای نسیمی، چون خدا گفت آن ارضی واسعه
خطه باکو بجا بگذار کاین جای تو نسبت

Ey Nəsimi, Allah “Mənim yerim genişdir” dediyi üçün

Bakı ərazisini tərk elə, bura sənin yerin deyildir!

Əlbəttə, Nəsimi bu şeiri Fəzlullah Nəimi öldürüldükdən sonra, ustadın vəsiyyətinə əsasən, Bakıdan mühacirət etmək lazım gəldiyi zaman yazmışdır. Mühacirətdən sonra da Nəsimi daha çox türkdilli tayfalar içərisində yaşamış və bu dildə çoxlu şeirlər yazmışdır. Hətta bu gün də onun Hələbdəki məqbərəsi üzərində Azərbaycan türkcəsində çoxlu lövhələr vardır ki, aşağıdakı şeir də onlardan biridir:

Yüzüldün, dönmədin mərđanəlikdən,
Xudayə böylədir hübbi-səməmi.
Kəsafətdən çıxub oldun bihəqqə,
Gülüstani-ilahinin nəsimi!

Şeirdəki “taqətdən düşdün” mənasını verən “yüzüldün” kəlməsi ilə bağlı bu sətirlərin müəllifinin fikri belədir ki, ola bilər, əslində bu söz “yazıldın” şəklində olmuşdur, onun Azərbaycan dilindəki məsdəri olan “yazılmaq” həm “qələmə alınmaq”, həm də “ətin lay-lay doğranması” anlamını verir və Nəsiminin dərisi bədənindən soyulduğu üçün sonuncu mənə daha münasibdir.

Nəsiminin 1369-cu ildə doğulduğu ehtimal olunur, vəfat tarixi kimi isə 1404, 1417, 1427-ci illər göstərilir. Sovet İttifaqında şair haqqında çoxsaylı tədqiqatlar aparmış “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin müəllifləri 1417-ci ili doğru bilirlər.

Şairin qısa adı Seyid Əlidir, “İmadəddin” o dövrün qaydasına uyğun olan ləqəbidir. Əvvəlcə “Haşimi”, “Seyid”, bir müddət də “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazmış, “Nəsimi” təxəllüsünü isə Fəzlullahla tanışlıqdan və hürufiliyə qoşulduqdan sonra götürmüşdür.

Seyid Əli gənclikdə isna əşəri şiə olmuş, həzrət peyğəmbərin və pak imamların mədhində çoxlu şeirlər yazmışdır:

Canü dildən Mustafavü Mürtəza məddahiyəm,
Həm bu on iki imamə söylərəm mədhü sənə.

Bu şeirin forma və məzmunu göstərir ki, şairin yaradıcılığa başladığı ilk dövrlərdə yazılmışdır, çünki bədii gözəllik baxımından şairin çoxsaylı mükəmməl şeirləri ilə müqayisəyə gəlmir, məzmun baxımından da qarışıq və naşı xarakterlidir. Məsələn, birinci imamın adını ilk misrada çəksə də,

ikinci misrada onu 12 imam sırasında təkrarlamışdır.

Şair çox tez, olsun ki, qardaşının təsiri ilə təsəvvüfə meyl etmiş və Mənsur Hüseyn Həllaca böyük rəğbət bəsləmişdir. Bu üzdən, deyildiyi kimi, bir müddət şeirlərini “Hüseyni” təxəllüsü ilə yazmışdır. Nəhayət, o, Şirvanda Fəzlullah Nəimi ilə tanış olmuş, hürufiliyi qəbul etmiş və bu təlimin qorxmaz təbliğatçılarından birinə çevrilmişdir. Nəsimi, böyük ehtimalla, öz ustadının kürəkəni də olmuşdur. Belə ki, Fəzlullahın vəsiyyətnaməsindəki tövsiyələrindən biri də kiçik qızının Seyid Əli ilə izdivaca girməsi idi. Nəsiminin yaxınları arasında Nəsimidən başqa Seyid Əli adını daşıyan kimsə yox idi, odur ki, ustad elə Nəsimini nəzərdə tuturdu və şairin onun vəsiyyətinə əməl etməməsi inandırıcı deyil.

Fəzlullahın faciəli edamından, hürufilərin Teymurilər və Şirvanşah tərəfindən amansızlıqla təqib edilməsindən sonra Nəsimi Bakıdan Anadoluya gəlir, fəlsəfi qəzəlləri ilə hürufiliyi təbliğ edərək tezliklə böyük şöhrət və çoxlu tərəfdarlar qazanır, şeirləri əldən-ələ gəzir. Bugünkü Türkiyənin kitabxanalarında Nəsimi divanının çoxsaylı nüsxələrinin mövcudluğu buna ən böyük sübutdur. Hürufilər Anadoluda da güclü təqib olunduğundan Nəsimi Hələbə gedib orada məskən salır. Hələb şəhəri o dövrdə mühüm ticarət mərkəzlərindən biri sayılırdı və Mısır Məmlüklər sülaləsinin idarəçiliyi altında idi. Həmin şəhərdə çoxsaylı türkdilli tayfalar yaşayırdı.

Nəsimi Hələbdə böyük nüfuz qazanaraq çoxlu tərəfdarlar topladı. Onun fikirlərinin günbəgün artan sürətlə yayılması ruhanilərin və Mısır padşahı Sultan Müəyyədin diqqətini cəlb elədi və bu, şairin mühakimə və edam olunması ilə nəticələndi. “Künuz əz-zəhəb” adlı ərəb mənbəsində şairin edamı haqqında deyilir:

“Zındıq Əli ən-Nəsimi Yəşbəkin dövründə qətlə yetirildi. O zaman “ədalət evi”ndə (darüladl) İbn Xətib ən-Nəsiri, qazi əl-qüzatın müavini Şəmsəddin ibn Əminəddövlə, Şeyx İzzəddin, eləcə də qazi əl-qüzat Fəthəddin Maliki və qazi əl-qüzat Şəhabəddin əl-Hənbəlinin iştirakı ilə Nəsiminin mühakiməsi oldu. O, bəzi nadan və ağılsız

adamları aldadıb yoldan çıxarmışdı, onlar da küfr, allahsızlıq və zındıqlıqda onun davamçıları olmuşdular. Bu məsələni İbn əş-Şənqəş əl-Hənbəli qazıların və üləmanın məclisində qaldırmışdı. Vəkil ona demişdi ki, əgər onun barəsində dediklərini sübut etsən, səni öldürməyəcəyəm. Nəsimi də kəlmeyi-şəhadəti dedikdən sonra barəsində deyilənləri inkar və rədd elədi. Bu əsnada Şeyx Şəhabəddin bin Hilal məclisə daxil olub yuxarı başda oturdu və belə bir fitva verdi ki, o, allahsızdır, qətlə yetirilməlidir, tövbəsi də qəbul olunmamalıdır. İbn Hilal soruşdu: “Bəs nə üçün onu öldürürsünüz?” Maliki ona dedi: “Sən bu fitvanı öz əlinlə yazmağa hazırsanmı?” O cavab verdi ki, bəli və dərhal bir fitva yazdı. Məclis əhli hamılıqla fitvanı nəzərdən keçirdilər. Maliki dedi: “Qazı və üləmalar səninlə razı deyillər, mən təkcə sənin sözünlə onu necə qətlə yetirə bilərəm? Mən onu öldürməyəcəyəm, çünki Sultan mənə göstəriş verib ki, onu bu məsələ ilə bağlı məlumatlandırım. Görək, Sultan bu barədə nə əmr verəcək”. Beləliklə, məhkəmə məclisi başa çatdı və iştirakçılar dağılıdılar. Nəsimi də həbsdə qaldı. Sultan Müəyyəd bu məsələ ilə tanış olduqdan sonra belə bir əmr verdi ki, onun dərisini soymalı və yeddi gün Hələb şəhərində camaatın tamaşasına qoymalıdılar. Onun əli və ayağı da kəsilməli, biri Əli bəy ibn Zülqədərə, digəri onun qardaşı Nəsirəddinə, biri də Osman Qaraelliyə göndərilməlidir, çünki bu şəxs onları da yoldan azdırmışdı. Belə də oldu. Bu şəxs, nəuzubillah, kafir və mülhid idi, deyirlər, incə şeirlər də yazmışdır”.

Bu məlumat göstərir ki, şairin fikirlərinin təsiri hansı həddə olmuşdur və hürufilik hərəkəti dini bir tərqiət hüduddlarını aşaraq mühüm bir siyasi cərəyana çevrilmişdir; belə ki, hətta Sultan Müəyyədin hakimiyyətini təhlükə ilə üzləşdirmişdir. Şairin mühakiməsi və faciəli şəkildə edam edilməsi Sultan Müəyyədin birbaşa əmri ilə qabaqcadan hazırlıq görülməklə həyata keçirilmiş və tamamilə siyasi xarakter daşıdığıdır (6).

Nəsiminin edam edilməsinin gedişi və dərisinin soyulması, əzablı ölüm zamanı şairin göstərdiyi heyranamiz dözümlü və şücaət barədə çoxlu rəvayətlər vardır. Onlar şairin əzəmətli iradə və inamının, onun bəşəri ideallar naminə misilsiz fədakarlığının göstəricisidir və biz söhbəti uzatmamaq üçün onları danışmaqdan vaz keçirik (7). Türkdilli xalqların ədəbiyyatında çox az şair tapılar ki, bu qəhrəman söz ustasının adını yaxşılıqla və hörmətlə yad etməsin, onun uca şəxsiyyətini insan dönməzliyi və mənətinin nümunəsi kimi öyməsin. Bu məşhur ad hətta folklora da keçmiş, mərdlik və şücaət rəmzi kimi zərbülməsələ çevrilmişdir. Xalqın bir-birini əvəz edən

nəsillərinin (hətta bu gün artıq onun dilini başa düşməyənlərin) bu şəhid şairə ehtiramı o həddə olmuşdur ki, saxta ruhanilərin və müxtəlif dövrlərdəki hakimiyyət sahiblərinin təkfiirlərinə, düşmən münasibətinə, ədavət və kin-küdurətinə baxmayaraq, onun məqbərəsini çağımıza qədər qorumuşlar. Hazırda onun Hələb şəhərindəki məqbərəsi həqiqət və ədəbiyyat aşıqlarının ziyarətgahıdır. Şübhəsiz, dünya durduqca, bu ölməz şəxsiyyətin pak məzarı da həmişəlik qalacaqdır.

Nəsimi Azərbaycan türkcəsi, fars və ərəb dillərində qalın divanlarından ibarət zəngin və qiymətli ədəbi irs yadigar qoymuşdur. Təəssüf ki, onun ərəbcə divanının çox az bir hissəsi günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. Onun divanlarında qəsidə və məsnəviləri də vardır. Yaradıcılığında mürəkkəb təkamül yolu keçmiş bu dahi şair və mütəfəkkirin əsərlərinin elmi təhlili cansız elementlərin düşünən insana qədər keçdiyi təkamül prosesini təhlil etmək qədər son dərəcə çətin və xeyli zaman tələb edən bir işdir və yalnız böyük bir institut uzun illər boyu davamlı surətdə çalışmaq ilə onun öhdəsindən gələ bilər. Yəni bu iş nəinki hazırkı müqəddimənin çərçivəsindən kənardır, həm də bu sətirlərin müəllifinin imkanı xaricindədir. Bu böyük sənət və düşüncə fenomeninin şeirlərində ən adi və əlaqəsiz fikirlərdən tutmuş müasir və bəlkə də gələcək alimlərin ən mütərəqqi nəzəriyyələrinə qədər geniş ideyalar aləminə rast gəlmək mümkündür. Aydındır ki, şair məfkurə baxımından bu uzun təkamül yolunu bir gündə keçməmiş, çoxlu düşüncə dəyişikliklərinə uğrayıb, ustadının təbirincə desək, “yolun torpağından dünyanı göstərən cama çevrilmişdir”. Yəqin ki, bir gün səlahiyyətli tədqiqatçılar Şərqi bu böyük mütəfəkkirin ideyalarını elm mikroskopunun altında nəzərdən keçirib hələlik görkəmli Qərb alimlərinin kəşfində aciz qaldıqları sirləri aşkar edəcəklər. Mənim deməyə səlahiyyətli olduğum və yalnız yol göstərmək mahiyyəti daşıyan söz budur ki, kəlamının bədii qüdrəti, yüksək və mənalarla dolu məzmunu baxımından İmadəddin Nəsimi Azərbaycan dilində yaranmış poeziyanın atasıdır, özünün ən çox, ən gözəl və ən dərin şeirlərini bu dildə yazmışdır. Bu məşhur söz ustadının və bəşəri ideallar mücahidinin farsca divanını nəşr etməklə onu İranın farsdilli auditoriyasına tanıtması professor Rüstəm Əliyevin digər dəyərli xidmətləri ilə yanaşı, ölkəmizin tarix və ədəbiyyatına göstərdiyi daha bir nəhəng xidmətdir. Bizim borcumuz isə ona cansağlığı və müvəffəqiyyət arzulamaq, zəhmətlərinə qiymət verməkdir.

Qeydlər:

1) *Pralogik və ya mimestik – məntiqdən əvvəlki dövrə aid olan təfəkkür tərz; həmin dövrdə bəşəriyyət hər şeydə, o cümlədən rəqəmlər, hərflər, sözlər və adlarda sirli xüsusiyyətlərin olduğunu düşünürdü. “Hermetik” (Hermes Trismegistin adı ilə) və ya “ezoterik” (yəni lədünni) elm adlanan sirli və rəmzli “elmlərin” ilkin kökləri məhz həmin qədim dövrdən başlayır.*

2) *Mansərik – pəhləvicə Tanrı kəlamı mənasını verən “mansər” sözündəndir. Bu kəlamdan düzəldilən dualara “mansər espənd” deyirdilər. Həmin dualar hər cür müalicə vasitəsi sayılırdı. Müasir fars dilində qalmış “məntər” sözü həmin kökdəndir.*

3) *Elmi-hüruf – hərflərin xüsusi rəməz və mənalara malik olduğunu düşünmək, məsələn, əbcəd, cümməl hesabı, ərəb əlifbasındakı 28 hərfin 14 şimal, 14 cənub bürcünə, yaxud qaranlıq və işıqlı hərflərə bölünməsi və s.*

)Kabbalistik – “kabbala” sözündəndir və bu söz qədim ibrani dilində “rəvayət; adət-ənənə” mənasını verir. Onun ərəbcə “qəbalə” sözü ilə eyni kökdən olması mümkündür. Kabbala hərflər və rəqəmlərin rolu haqqında mistik yəhudi təlimidir. Bu təlim öz hökmlərinin statusunu Tövratdakı hökmlərə qədər qaldırırdı və onları müqəddəs mətnlər elan edirdi. Kabbala təliminin əsas kitablarından biri “Sefer Yezirə”, yaxud “Yaradılış Kitabı”dır ki, VI-VII əsrlərdə ibrancə yazılmışdır. Kitabın naməlum müəllifi bu fikirdədir ki, xilqət 10 rəqəmə və ibri əlifbasının 22 hərfinə əsaslanır (Yuxarıdakı izahlar adı çəkilən kitabdan götürülmüşdür).

5) *Türkiyənin İzmir şəhəri sahillərinin yaxınlığında yunanların yaşadığı ada.*

6) *Sovet Azərbaycanının məşhur şairi Rəsul Rza 19 8ci ildə elm və mədəniyyət xadimlərindən ibarət bir heyətin rəhbəri kimi şairin Suriyadakı məqbərəsini ziyarət etmiş və Bakıda çap olunan “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində belə yazmışdır:*

“Hələb şəhərində Nəsimi adına bir küçə vardır ki, şairin məqbərəsi orada yerləşir, eləcə də onun nəslindən olan və öz ulu babalarının adını qoruyub saxlayan 40-50 ailə həmin küçədə yaşayır. Şəhərin kitabxanasında bizə “Hələb tarixinə dair materiallar” adlı bir kitab

göstərdilər. Kitabın 7-ci cildinin 11 -cü səhifəsində belə yazılmışdı: “820-ci il – Hələb şəhərində yaşayan Nəsimi bu ildə öldürüldü. O, hürufilərin şeyxi idi və çoxlu tərəfdarları vardı. Dövrün hökmdarı onun tərəfdarlarının günbəgün artdığını görüb fərman verdi ki, onun boyunu vurulsun, dərisi soyulsun və dar ağacından asılsın” (“Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 28 dekabr 19 8ci il).

Bu məlumat yuxarıda deyilənləri təsdiqləyir və hicri-qəməri 820-ci ili çevirsək, 1417-ci il alınır ki, bu da “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” müəlliflərinin fikrinə tam uyğun gəlir.

7) *Bu rəvayəti xatırlatmaq yerinə düşər ki, deyirlər, şairin edam olunması və dərisinin soyulması zamanı orada iştirak edən müftilərdən biri söyləmişdir: “Bu şəxs o qədər çirkin və məlumdur ki, əgər bir müsəlmanın bədəninə hansısa hissəsinə onun qanı düşsə, həmin hissəni kəsib atmaq lazımdır”. Elə həmin əsnada şairin qanından bir damla müftinin barmağına düşür. Adamlar deyir: “Öz fitvana əsasən, gərək sənənin barmağın kəsilsin”. Müfti özünü itirib deyir: “Mən bunu sözgəlişi söylədim, məqsədim o deyildi ki, hökmən bunu etmək lazımdır”. Dözülməz ağrı içində bu halı seyr edən Nəsimi aşağıdakı beyti deyir:*

*Zahidin bir barmağın kəssən, dönər haqdən keçər,
Gör bu miskin aşıqı sərpə soyarlar, ağlamaz.*

Bu hadisə əfsanəyə bənzəsə də, şairin Nəsimi tərəfindən yazıldığına heç bir şübhə yoxdur və onun məzmunu da tam həqiqətdir.

“Nasimi is the father of the Azerbaijani poetics”

Summary

The preface of the book which includes Persian divans of Fazlullah Naimi and Imadaddin Nasimi, redacted by well-known orientalist Rustam Aliyev and published in 1974, has been written by outstanding figure of the 19th century South Azerbaijan literature Bulud Garachorlu Sahand, known as “S.Juya”. In the preface, Sahand, has written about life histories and thoughts of both Naimi, and Nasimi.